

²³ Костомаров Н.И. Последние годы Речи Посполитой // Вестник Европы. – 1869. – Т.1. – Кн.2. – С.685-758; Т.2. – Кн.3. – С.154-224; Кн.4. – С.618-694; Т.3. – Кн.5. – С.138-153; Кн.6. – С.559-607; Т.4. – Кн.7. – С.89-154; Кн.8. – С.548-587; Т.5. – Кн.9. – С.17-104; Кн.10. – С.562-622; Т.6. – Кн.11. – С.109-189; Кн.12. – С.668-739.

²⁴ Костомаров Н.И. Почерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI и XVII столетиях // Современник. – 1860. – Т.80. – Кн.3. – С.5-62; Кн.4. – С.293-350; Т.83. – Кн.9. – С. 67-102; Кн.10. – С. 503-564.

²⁵ Костомаров Н.И. Мазепа. Историческая монография. – Москва, 1882. – 446 с.

²⁶ Багатотомне видання. Див.: Бібліографічний покажчик творів Миколи Івановича Костомарова / Упорядники О.Т.Гончар, Г.В.Пасеценко; вступ.стаття Ю.А.Пінчука. – К., 2003. – 196 с.

²⁷ Костомаров Н.И. Костюшко и революция 1794 г. // Вестник Европы. – 1870. – Т.10. – Кн.1. – С.5-65; Кн.2. – С.544-572; Т.2. – Кн. 3. – С.137-195.

²⁸ Костомаров Н.И. Личность царя Ивана Васильевича Грозного // Вестник Европы. – 1871. – Т.5. – Кн.10. – С.499-571.

²⁹ Костомаров Н.И. Гетманство Юрия Хмельницкого // Вестник Европы. – 1868. – Т.2. – Кн.4. – С.485-536; Т.3. – Кн.5. – С.150-212.

³⁰ Костомаров Н.И. Горе-злочастье // Современник. – 1856. – Т.56. – Кн.3. – С.49-68.

Little known memoirs of P.V.Bykov about M.I.Kostomarov are presented for reader's attention. The article analyzes the place of M.I.Kostomarov in social, political and scientific processes of the second half of the XIX century, peculiarities of his creative heritage and the matter value of memoirs in this sense.

До 125-річчя від дня народження В.К.Липинського

Т.С.Осташко*

В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПИНСЬКИЙ: ПОСТАТЬ НА ТЛІ ДОБИ

У статті розкриваються головні етапи формування політичної концепції В.Липинського та її роль у розвитку української суспільно-політичної думки.

Плідна й розмаїта діяльність В'ячеслава Липинського (1882–1931) виявилася на різних напрямках національно-визвольного руху українського народу першої половини ХХ ст.: громадському, державно-політичному та науковому. Поляк за походженням, він є відомим в Україні як визначний український історик, політик, дипломат і мислитель. Із його ім'ям пов'язаний консервативно-монархічний напрямок в українській суспільно-політичній думці, який у міжвоєнний час набув широкого розмаху в середовищі української еміграції в Європі, Канаді, США, а згодом – Латинській Америці та на західноукраїнських землях. Водночас В.Липинський став засновником державницької школи в українській історіографії.

Детальний аналіз розробленої В.Липинським концепції відродження української державності, яка стала ідейно-політичною платформою модерного українського монархічно-консервативного руху, здійснювався здебільшого за межами України. Але й у діаспорі тривалий час В.Липинським цікавилися лише ті автори, які так чи інакше поділяли його ідейно-політичні погляди¹. Більш широкий інтерес праці мислителя почали викликати вже після Другої світової війни, коли почалася переоцінка донцовської теорії відродження української державності. У той час з'явилися ґрунтовні праці науковців – представників

* Осташко Тетяна Сергіївна – канд. іст. наук, провід.й наук. співроб. відділу історії Української революції (1917–1921 рр.) Інституту історії України НАНУ.

діаспори (Л.Біласа, В.Босого, М.Базілевського і П.Ковалю, В.Гришка, В.Ісаїва, І.Лісяка-Рудницького, Я.Пеленського, Є.Пизюра та ін.)².

Вивчення історичних і суспільно-політичних поглядів В.Липинського в Україні стало можливим лише після відновлення її державності. Протягом 1992–2003 рр. виходить низка публікацій, присвячених мислителю та його праці. Серед них слід згадати перевидання «Листів до братів-хліборобів», збірники листів та документів «В'ячеслав Липинський: з епістолярної спадщини», «Листи В'ячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921–1930)», перший том повного зібрання епістолярної спадщини В. Липинського, монографії К.Галушка, В.Масненко, ювілейне число альманаху «Молода нація»³. У 1992 і 2002 рр. відбулися міжнародні наукові конференції, присвячені 110-й та 120-й річницям від дня його народження⁴. Зацікавлення відродженням консервативної ідеології в Україні продемонстрував вихід збірників «Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика» й «Гетьманський альманах», переважна більшість матеріалів яких присвячена В.Липинському та започаткованому ним руху⁵.

Метою даної статті є спроба з'ясувати головні етапи формування політичної концепції мислителя та її роль у розвитку вітчизняної суспільно-політичної думки в процесі національно-визвольної боротьби українського народу та пошуків шляхів державного відродження України.

В'ячеслав (Вацлав-Вікентій) Казимирович Липинський народився 5/17/ квітня 1882 р. в с. Затурцях на Волині. Як писав він згодом у своїй автобіографії, його сім'я «належала до роду земельної шляхти мазовецької, якого одна лінія (що в XVI і XVII ст. писалася по імені гніздової посілости в землі Нурській «de Antiqua Lipiny») вийшла в поч. XVIII ст. на Україну, осіла на стало на Поділля, придбала там значні земельні маєтки і займала там в XVIII і XIX ст. різні земські і військові уряди». За словами В.Липинського, його мати – Клара походила з роду Рокицьких, батько – Казимир «оселився на Волині в с. Затурцях, які він одідичив по своїй матері з волинського шляхетського роду Бечковських»⁶.

Середню освіту здобув у гімназіях Житомира, Луцька й Києва. На той період припадає початок його громадсько-політичної діяльності. Він прагнув середовища, де паростки його національної свідомості могли б знайти сприятливий ґрунт для її подальшого розвитку. Ще на гімназичній лаві В.Липинський познайомився з українським національно-визвольним рухом, «ідеологія» якого, за висловом іншого відомого вітчизняного громадсько-політичного діяча М.Галагана, «була дуже нескладна – українство і революційність», а «теоретиком» став Тарас Шевченко»⁷. Стаж своєї політичної діяльності В.Липинський визначав із 1900 р., підкреслюючи при цьому, що за «переконанням своїм був завжди самостійником, але не належав до РУП, натомість приймав участь в аспіраціях державницьких, що формувалися тоді в Галичині»⁸. Розкриваючи процес формування своїх суспільно-політичних поглядів та національної свідомості, В.Липинський у 1922 р. писав, що до «українства ... прийшов стихійно, зорганізувавши в польській гімназійній організації український гурток, що потім вишукав настоящих православних українців і з'єднався з ними в одну українську гімназійну громаду»⁹. Він запропонував польській організації, до якої належав, об'єднатися з українською громадою. Коли ж його колеги відмовилися від цього, він покинув польську організацію й став членом української громади середньошкільників. До неї входили гуртки учнів київських чоловічих та жіночих гімназій, колеги П.Галагана, реальних училищ і Київської духовної семінарії. Ім'я В.Липинського М.Галаган назвав серед найбільш відомих 1900–1902 рр. київських гуртківців-середньошкільників – згодом українських громадсько-політичних діячів: Б.Матюшенка, В.Чехівського, Н.Грінченка, М.Косача, С.Драгоманова, Л.Юркевича¹⁰.

Настрої й політичні уподобання української молоді на зламі XIX і XX ст. досить вдало охарактеризував відомий вітчизняний громадсько-політичний діяч та вчений, один із найближчих однодумців В.Липинського – Д.І.Дорошенко. Він зокрема писав, що «не могло бути «свідомого українця» – не соціаліста, чи хоч не радикала... Виходу не було: або одрікайся «політики» і обмежуй себе виключно «культурницькою роботою»..., або ж іди до соціалістів»¹¹. На відміну від більшості своїх ровесників, які захоплювалися соціал-демократичними ідеями, В.Липинський ще учнем 1-ї Київської гімназії прагнув протиставити «ідейним соблазнам» соціалізму й радикалізму національно-державницьку ідею. Розкриваючи процес політичного самовизначення В.Липинського, Д.Дорошенко констатував, що він «ще на шкільній лаві зробив те, що Антонович зробив уже будучи студентом університету»¹². На той час В.Липинському було 17–18 років¹³. Разом із тим, на нашу думку, на формування національної свідомості мислителя суттєво вплинули самостійницькі погляди М.Міхновського. Останній доводив необхідність збройної боротьби за права українського народу, за його повне національне визволення, «без чого неможливе і його соціальне визволення з темряви, визиску і рабства»¹⁴. М.Міхновський висував тезу про незаконність панування російського царизму в Україні, закликав до боротьби за державну незалежність власними силами. Як і М.Міхновський, В.Липинський постійно демонстрував свої державницькі уподобання. «Я був самостійником, єсть і буду ним до смерті», – жорстко визначив він свою політичну позицію¹⁵.

Закінчивши 1-у Київську гімназію, В.Липинський служив у російській армії в драгунському Ризькому полку, який дислокувався у Крем'янці на Волині¹⁶. Відбувши військову службу, він продовжив освіту, вивчаючи історію та агрономію в Краківському, а також соціологію у Женевському університетах. Повернувшись на батьківщину, В.Липинський займався впорядкуванням власного господарства в родовому маєтку Русалівські Чагари на Уманщині¹⁷.

Від 1908 р. він розпочав активну діяльність по наверненню польської й полонізованої шляхти Правобережної України до українства і здобув підтримку групи, яка нараховувала близько 30 членів¹⁸. Вони називали себе «українцями польської культури» або «римо-католицькими українцями». Д.Дорошенко, якого відомий громадсько-політичний діяч Ф.Матушевський познайомив у той час із майбутнім ідеологом українського монархізму, згадував, що В'ячеслав Казимирович «уже був відомий в українських кругах з того, що він об'їхав цілий ряд міст на правобережній Україні, виголошуючи відчити, в яких закликав місцеве польське громадянство до повороту до своєї, себто до української народності»¹⁹. Наслідком таких пропагандистських подорожей стало видання книжки «Шляхта на Україні: її участь у житті українського народу на тлі його історії», яка була видрукувана польською мовою в Кракові у 1909 р. «Ця книжка наробила великого розголосу, – зазначав Д.Дорошенко, – поляки її скуповували по книгарнях і нищили»²⁰. 22 лютого 1909 р. відбувся з'їзд українців польської культури, про який зокрема згадував Є.Чикаленко²¹. У загальних рисах описав його перебіг Д.Дорошенко. «З'їзд був цікавий передовсім тим, що учасники його, в нашому звичайному розумінні – поляки (бо римо-католики), проголосили себе «українцями польської культури», і всі дебати проводилися мовою українською». За його словами, вони «визнавали себе громадянами України, тісно зв'язаними всіма своїми інтересами з її господарем – українським народом, вони ставали до праці, щоб допомогти тому народові в його політичному, соціально-економічному й культурно-національному відродженні, отже – в справах земського самоврядування, кооперації, просвіти, в домаганні української школи і т.д.»²². Д.Дорошенко дав високу оцінку акції В.Липинського та його однодумців, наголосивши, що «в тодішніх обставинах прилучення до українського руху кількох десятків високо культурних, активних людей було для нас вели-

кою моральною допомогою». «Це було продовження традиції, започаткованої славної пам'яті Антоновичем, Михальчуком, Рильським, Познанським та їх товаришами, – підкреслював він. – Акція Липинського була по суті продовженням цієї традиції, з тою хіба відміною, що Антонович клав натиск головно на культурний бік справи, тримаючись аполітичної позиції, тоді як Липинський головну увагу поклав на політично-національний бік української справи»²³. Аби повернути спольщену українську шляхту до справи національного відродження, він разом із своїми однодумцями почав видавати в Києві двотижневик «Przegląd Krajowy». У листі до І.Франка В.Липинський, обґрунтовуючи власну позицію, писав, що він та його прихильники «по суті є спольщеною українською верствою», тобто мають «хоч слабкі, а все ж не забуті українські традиції (переважно політичні), мають свою, хоч убогу поки що, але оригінальну українську культуру...»²⁴.

У той же період В.Липинський розпочав (з 1908 р.) свою науково-публіцистичну працю у відомій щоденній українській газеті «Рада»²⁵. Видавець часопису Є.Чикаленко, в свою чергу аналізуючи найбільш цікаві для читача його публікації у 1912 р., виділив його статтю (псевдонім «Правобережець») про Б.Залеського – польського поета-романтика, чільного представника «української школи» в польській літературі. Цей номер газети, за словами видавця, «передплатники купували, розсилали полякам на Україні, чув, що в Петербурзі давали читати цю статтю в польські студентські гуртки і на багатьох вона зробила вражіння»²⁶. Є.Чикаленко також згадував той факт, що у листопаді 1912 р. він пропонував В.Липинському стати редактором «Ради». «Це людина справді не щоденна і, на мою думку, після Грушевського це найталановитіший наш публіцист...», – писав він. Проте В.Липинський рішуче відкинув цю пропозицію, оскільки «вважав неможливим, щоб на чолі української газети стояв католик»²⁷.

Займаючись публіцистичною та політичною діяльністю, В.Липинський працював й як учений. У 1909–1912 рр. виходять друком його наукові праці «Данило Братковський: суспільний діяч і письменник кінця XVII століття» (1909), «Генерал артилерії Великого Князівства Руського» (1909), «Аріяньський соймак в Киселині в маю 1638» (1910), брошура «Szlachta na Ukrainie» (1909) й ін. У них автор відстоював необхідність участі шляхетських верств в українському русі з одночасним збереженням ними своїх корпоративних ознак та класових інтересів. У 1912 р. побачило світ фундаментальне дослідження «Z dziejów Ukrainy», зредаговане і написане в основному самим ученим. До неї ввійшли його монографії «Назва Русь і Україна та їх значення», «Станіслав-Михайло Кричевський», «Богдановим шляхом», «Документи Руїни» й ін.

Важко визначити, який напрямок діяльності (політичної, наукової, публіцистичної) В.Липинського був для нього у той час більш важливим. Свою політичну концепцію він яскраво продемонстрував на таємній нараді українських діячів напередодні Першої світової війни, яка відбулася 4–6 березня 1911 р. у Львові. Проведення останньої зніщували українські соціал-демократи (А.Жук, Л.Юркевич і В.Степанківський) з метою подальшої політизації українського руху. У центрі уваги наради стало заснування друкованого видання, навколо якого мала бути згуртована нова загальноукраїнська політична організація «під прапором державної самостійності України»²⁸. В.Липинський, який на той час мешкав у Кракові, був запрошений на зібрання Л.Юркевичем. Останній характеризував його, як «викінченого самостійника й націоналіста», що було сприйнято учасниками наради «з великою охотою»²⁹.

Від самого початку наради в її середовищі визначилися два погляди: самостійницький без орієнтації на чужі сили, який представляв В.Липинський, та «сепаратистичний» («молодоукраїнський») із виразною орієнтацією на Австрію, який підтримували галицький громадсько-політичний діяч і видавець В.Кушнір

і В.Степанківський. В.Липинський визнавав можливість орієнтації на Німеччину чи Австро-Угорщину лише як тактичний тимчасовий крок. Л.Юркевич висловлювався за так зване «класове» вирішення проблеми й, за словами Д.Дорошенка, «принципово відкидав загальноукраїнські (некласові) політичні концепції, отже, тим самим і самостійництво...»³⁰.

Заперечуючи суспільне майбутнє для соціалістичної демократії в Україні, В.Липинський вважав її шкідливою у контексті боротьби за національну державність, оскільки, на його думку, вона могла працювати тільки на Російську імперію. Він виступав рішуче проти участі українців у демократичному русі в Росії. «Сили при сім ми тратимо, а нічого не зискуємо, – відзначав він. – Російська революція годується, головним чином, нашими соками, нам же приносить тільки дальшу русифікацію»³¹. Передбачаючи близький вибух міжнародного конфлікту, В.Липинський намагався використати його для української самостійницької акції. Він прекрасно усвідомлював організаційну слабкість українських політичних сил напередодні війни та передбачав неспроможність їх провладу використати сприятливі умови вибуху світового конфлікту для створення незалежної Української держави. «Життя чим раз більше переконує мене, що се для нас єдиний вихід, – писав В.Липинський у листі до А.Жука. – Але, на жаль, переконуюсь також, що коли б війна вибухла незабаром, то приготувитись до сього ми не маємо змоги і ми б були зовсім залежні тоді від зовнішніх обставин, тобто від настрою мас і рішучості поодиноких людей. Тому повторюю, війна тепер – се для нас нещастя»³².

В дискусії з національного питання, яка виникла на нараді з приводу ймовірної самостійності чи федерації України у складі Росії, В.Липинський доводив необхідність створення власної незалежної держави, за що деякі з учасників наради, зокрема Л.Юркевич, порівнювали його погляди із сіонізмом³³. Вони вирішили налагодити контакти із самостійницькими організаціями у Великій Україні (Українською народною партією М.Міхновського й організацією «Оборона України»). При цьому В.Липинський вважав необхідним розпочати організаційну діяльність щодо видання друкованого органу «Вільна Україна». Мотивуючи необхідність саме цієї назви, він писав, що його «ціллю є Україна, не «російська» і не «австрійська», а Україна вільна, тобто Україна, котра користується всіма засобами для вільного і всестороннього розвитку». «Інша річ, – наголошував він, – що в боротьбі за визволення, в тактиці тієї боротьби я можу прихилитись до котроїсь з двох держав, між котрими поділена Україна, можу шукати собі союзників»³⁴. Тобто В.Липинський був прихильником того, щоб у разі світової війни метою ймовірних політичних комбінацій залишалася самостійна Україна.

Певним наслідком наради стало створення у листопаді 1912 р. Українсько-го інформаційного комітету (УІК), який поставив собі за мету пропаганду справи визволення України в європейському світі й зацікавлення нею офіційних чинників – Австро-Угорщини та інших держав³⁵. У грудні 1912 р. В.Липинський у Кракові виробив проект «Меморіалу до Українського [Інформаційного] Комітету про наше становище супроти напруженої політичної ситуації в Європі»³⁶, який мав за мету організацію боротьби за власну незалежну державу в умовах можливого вибуху світової війни. Цей документ відображав політичну позицію автора, його послідовно самостійницьку концепцію перспектив розвитку України, висвітлював бачення можливості й шляхів здобуття останньої незалежності в разі світової війни. Аналізуючи політику Росії та Австро-Угорщини, В.Липинський зазначав, що для жодної з цих держав існування незалежної України не є бажаним. Для першої, за його словами, самостійницький рух означає «кінець російсько-зентралізованої держави», а для другої важливі лише інтереси «польської, пануючої над нами, нації». Тому участь українців на боці будь-якої з двох воюючих сторін, на думку В.Липинського, у разі окупації Ав-

стрією більшої частини Правобережної України призведе до того, що «ми окупили кров'ю українських солдат... ще більше ослаблення нашого національного організму», а якщо Росія окупує Східну Галичину і Буковину, ця територія перетвориться на «предмет безконечних австро-російських конфліктів»³⁷.

Передчуваючи неминучість воєнних дій на території Східної Галичини й частини Правобережжя, В.Липинський звертав увагу на те, що «поза тереном майбутньої Австро-Російської війни, щоби обняв би Волинь, Поділля і частину Київщини, величезна територія України лишається вільною для діяльності тих українців, що свої політичні плани не зв'язують з інтересами воюючих між собою, а нам ворожих держав». Саме на цих землях, на його думку, мав зародитися національно-визвольний рух. Катеринославщина, Харківщина та наддніпрянська Київщина із столицею Києвом мали, за задумом В.Липинського, стати епіцентром боротьби «за повне визволення України з-під ярма чужих держав»³⁸.

Значний інтерес викликають розроблені ним політичні й соціально-економічні підвалини розвитку майбутньої незалежної держави. У меморіалі політик підтвердив оголошену на львівській таємній нараді 1911 р. концепцію конституційної монархії в Україні, причому взяв до уваги різні комбінації щодо можливої правлячої династії, остаточне вирішення яких мало бути закріплене конституційним органом. «Форма правління: конституційна монархія і евентуальна справа династії – германської, австрійської чи, може, навіть російської, – наголосив В.Липинський у меморіалі, – залежатиме від укр[аїнської] конституанти і становища Європи під протекторатом Росії або Австрії...»³⁹. Соціально-економічні перспективи розвитку майбутньої української незалежної держави, розроблені ним у меморіалі, концептивно відображали сповідувані автором принципи територіального патріотизму, релігійного плюралізму (за умов найбільш вагомому місця православної церкви) та спадкового приватного землеволодіння (з обмеженням великих господарств до 500 дес.), тобто були головними тезами його майбутньої концепції української трудової дідичної монархії. На думку політика, шлях виконання цієї програми полягав в організації «Союзу українських державників (імперіалістів)» – «Союзу визволення України», який мав розпочати у разі вибуху російсько-австрійської війни літературно-пропагандистську діяльність по проведенню в життя запропонованого ним плану, а також увійти у блок із тими партіями, «котрі на підставі спільної мінімально соціальної програми згоджуються підняти масовий рух за політичну незалежність України»⁴⁰.

Першу світову війну В.Липинський зустрів у лавах російської армії. У своїй автобіографії він писав: «В день вибуху світової війни, як резервний офіцер, був покликаний до 4-го драгунського Новотроїцького-Єкатеринославського полку, в рядах якого відбув східно-пруську кампанію в складі II російської армії ген.Самсонова». У 1915 р. «через недугу був перенесений в кінні резерви, стаціоновані зразу в Дубні, потім Острозі, врешті Полтаві, де прослужив до часу російської революції»⁴¹. На фронті дався взнаки залікований туберкульоз, від якого В.Липинський страждав до кінця своїх днів⁴².

Після Лютневої революції, опинившись на Полтавщині, він взяв участь у процесі українізації військових частин й одночасно разом із провідним діячем українських хліборобів-демократів С.Шеметом, як сам згадував, «політично організовував хліборобські консервативні елементи»⁴³. На відміну від українського громадянства в підросійській Україні, яке підтримувало програму автономії в складі федерації, мислитель відстоював ідею незалежної Української держави. Його позиція не просто викликала нерозуміння вітчизняних громадсько-політичних діячів, але сприймалася ними як політичне «божевілля». У листі до визначного українського вченого й громадсько-політичного діяча В.Гнатюка вже в

еміграції він згадував, що його називали «варіятом», коли «нашій інтелігенції я говорив про українську державність»⁴⁴.

В.Липинський стає одним із лідерів і автором політичної програми Української демократично-хліборобської партії (УДХП), виданої у жовтні 1917 р. В цьому документі він значно розширив політичні та економічні програмові засади діяльності останньої, прийняті при заснуванні її у травні того року. Новими стали положення про необхідність формування провідної верстви суспільства з державницькою свідомістю, співіснування орендної й приватновласницької форм землеволодіння, встановлення державного контролю за національним господарством і т.ін.⁴⁵. Цікаво, що в 1917 р. партія, хоча й не поділяла соціально-політичної програми Центральної Ради, проте не пішла в опозицію та продовжувала підтримувати перший український парламент, оскільки вважала його законним інститутом. Цей принцип підтримки легітимної української влади, яка могла і не відповідати його поглядам, характеризував політичну діяльність В.Липинського протягом усього періоду національно-визвольної боротьби.

До оцінки Центральної Ради та її лідерів політик звернувся у своїх «Листах до братів-хліборобів», причому не просто як історик чи сторонній спостерігач, а як безпосередній учасник подій. Він проаналізував причини її поразки й зокрема підкреслив, що «весь перший період Центральної Ради у внутрішній політиці пройшов... під гаслом боротьби з самостійниками взагалі, і з самостійниками несоціалістами зокрема»⁴⁶. В.Липинський наголосив, що «соціалістичні українські партії порішили в певний момент ідею самостійности змонополізувати виключно для себе, викинувши просто як «реакціонерів та гетьманців» всіх давніх самостійників за межі української нації, котра від дня проголошення четвертого універсалу мала стати вільною й незалежною нацією – промінявши автономію на самостійність – соціал-революціонерів»⁴⁷.

В згубності так званої класової позиції Центральної Ради В.Липинський переконався на власному досвіді у 1917 р. Як уже зазначалося, він взяв безпосередню участь в українізації кінної військової частини, в якій служив, однак наштотувався на небажання Генерального Секретаріату затвердити її офіційно як українську. Для «тодішніх провідників нації», пояснив цю позицію В.Липинський, він залишався «паном», «поміщиком», який «не виголошував демагогічних промов і не записався у партію есерів»⁴⁸. Ігнорування Центральною Радою так званих цензових елементів суспільства завадила їй, зрештою, використати творчий потенціал нації у всіх сферах державного будівництва, в тому числі й у військовій справі.

В.Липинський критикував українських соціалістів за їх настирливі намагання порозумітися з російською демократією «в часі російської революції» та скептично оцінював їх спроби спертися лише на так звані трудящі класи у державотворенні. Критикуючи класову упередженість Центральної Ради, він підкреслював, що для її лідерів «членом «української» нації міг бути тільки той, хто поступову й демократичну програму української інтелігенції визнавав і мандат на представництво народних інтересів в її руки склав». В інтерпретації лідерів українських соціалістів, зауважував політик, «лівіші кадетів і правіші большевиків» – ось були ті рамки, в яких могла існувати «українська нація»⁴⁹.

За доби Гетьманату послідовна державницька позиція В.Липинського отримала широке визнання у тогочасному політикумі. «Його авторитет стояв так високо у всіх українських національних партіях взагалі, – підкреслював Д.Дорошенко, – що ім'я В.К.Липинського незмінно фігурувало в усіх комбінаціях зложення нового складу кабінету міністрів, як кандидата на пост міністра закордонних справ, від чого одначе він ухилявся з власної волі»⁵⁰. Д.Дорошенко, який одержав у кабінеті Ф.Лизогуба портфель міністра закордонних справ, пропонував йому стати товаришем міністра або ж очолити міністерство. Зрештою,

В.Липинський прийняв запрошення взяти на себе обов'язки посла Української Держави в Австро-Угорщині. Це був ключовий дипломатичний напрямок з огляду на те, що імперія Габсбургів мала у своєму складі українські та польські землі й це вимагало від Української Держави особливо сильної та активної дипломатії в даному регіоні. «Як людина, що... була дуже добре обізнана з польською справою, – наголошував Д.Дорошенко, – а також із становищем західно-українських земель, В.К.Липинський як не можна краще надавався на посла Української Держави до Австро-Угорщини, де таку важну роль в політиці відіграло питання польсько-українських відносин»⁵¹.

Д.Дорошенко і В.Липинський у той час належали до різних політичних таборів. Перший був членом Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ), другий – Української демократично-хліборобської партії. Обидва вони в 1918 р. брали діяльну участь у цих політичних організаціях, однак праця в державному апараті Гетьманату фактично поставила їх в опозицію до власних партій, які вважали Українську Державу витвором реакційних та проросійських кіл. Д.Дорошенко був змушений вийти з УПСФ, яка заборонила своїм членам входити до кабінету Ф.Лизогуба. УДХП, до якої належав В.Липинський і був одним з її організаторів, на першому етапі перевороту підтримала гетьмана П.Скоропадського, однак через якийсь час увійшла до блоку антиурядових партій – Українського національно-державного союзу. Д.Дорошенко та В.Липинський доклали чималих зусиль, щоб залучити свої партії до участі у державотворчому процесі. Проте подолати вузький корпоративізм своїх колег їм не вдалося. Більше того, навіть поміркована преса розпочала проти них кампанію, звинувачуючи в антиукраїнстві. В.Липинський сприйняв з обуренням реакцію вітчизняних газет на його призначення послом у Відні. «Нова Рада» – друкований орган УПСФ – намагалася переконати громадськість, що послами Української Держави за кордоном, окрім О.Шульгина, призначені не українці. Позапартійний друкований орган – газета «Відродження» – піддала безпідставній жорсткій критиці діячів українського посольства в Австро-Угорщині, назвавши їх зрадниками. В.Липинський вважав ці випадки як такі, що направлені не лише проти нього особисто, а й у цілому проти Української Держави, і вимагав від Міністерства закордонних справ офіційної реакції на спроби дискредитації політики МЗС. «Дуже неприємно вразила нас всіх стаття в «Відродженні», про котру пишу Вам окремо, офіційним листом, – наголошував у листі до Д.Дорошенка В.Липинський. – Щоб напівофіційоз ширив поголоски про «зраду» державних урядовців – се щось неможливе. Всякому безголов'ю мусить бути якась межа, навіть в наших скрутних умовах»⁵².

Треба зазначити, що В.Липинський був уповноважений гетьманом провести обмін ратифікаційними грамотами від імені Української Держави з усіма країнами, які підписали Берестейській мирний договір. Дипломат провів обмін ними з уповноваженими Болгарії (15.07.1918 р.), Німеччини (24.07.1918 р.) та Туреччини (22.08.1918 р.)⁵³. Опинившись у центрі гострого політичного конфлікту навколо одностороннього анулювання Австро-Угорщиною таємного договору про поділ Галичини, В.Липинський виявив себе і справжнім фахівцем, незважаючи на те, що його суперниками були дуже досвідчені австрійські дипломати, зокрема граф Йоган Форгач – відомий своїм авторством ультиматуму Австро-Угорщини до Сербії, з якого почалася світова війна⁵⁴. В.Липинський послідовно й принципово виступав за вирішення ключових питань зовнішньої політики Української Держави. Одним із них була проблема Холмщини. Хоча за Берестейським договором її територія разом із частиною Підляшшя відійшла до України, Австро-Угорщина, військами якої були окуповані ці землі, відкрито дозволяла полякам її полонізувати і нищити українське національне життя. В.Липинський виявляв у цьому питанні досить жорстку позицію, наполягаючи на відмові з ук-

раїнського боку «ратифікувати мир з Австрією, з огляду на одностороннє порушення цього миру з боку Австрії», а в разі, «коли Холмщина буде прилучена до Польщі насильно, без ратифікації миру Австрією.., треба б відкликати з Відня наше посольство». Останнє, на його думку, мало б зашкодити Австро-Угорщині значно більше, ніж Україні, оскільки вона мала серйозне зацікавлення в економічних стосунках з нею⁵⁵. В.Липинський провів у справі Холмщини серію зустрічей із міністром закордонних справ Австро-Угорщини графом Буріаном, а також із графом Й.Форгачем, який прибув до Відня. Їх наслідком було позитивне вирішення проблеми на дипломатичному рівні. Однак дальший розвиток подій – розпад Австро-Угорської імперії, революція в Німеччині, а згодом й антигетьманське повстання в Україні – дав можливість Польщі окупувати Холмщину та Підляшшя.

Після протигетьманського повстання Директорії, яке В.Липинський вважав трагічною помилкою у національній історії, він продовжував залишатися дипломатичним представником УНР в Австрії й доклав чималих зусиль для міжнародного визнання нової державної влади в Україні. Однак політичні опоненти з українського республіканського уряду намагалися будь-що дискредитувати його і відкликати з посади посла у Відні. Причиною цього були наклепницькі звинувачення, ніби дипломат веде пропольську політику та тенденційно інформує Антанту про українські справи. 16 січня 1919 р. міністерство повідомило В.Липинського про його звільнення. Він у свою чергу звернувся до МЗС УНР із проханням призначити слідство у цій справі, яке мало б з'ясувати, «хто вніс більше плутанини в польсько-українські відносини і хто вів дійсно небезпечну та шкідливу для Української Держави супроти поляків політику, чи центральний уряд УНР чи доручене мені посольство України у Відні»⁵⁶. Водночас українські дипломати, які в той час перебували у цьому місті, разом із головою дипломатичного представництва ЗУНР в Австрії – відомим галицьким дипломатом і політиком М.Васильком – на спільній нараді висловилися проти відкликання В.Липинського. Це, на їх думку, могло знизити представницький рівень УНР в Австрії⁵⁷.

У квітні 1919 р. В.Липинський відвідав Станіславів (на той час місце перебування уряду ЗУНР) та Рівне (відповідно Директорії). Останній він зокрема запропонував проект реформування дипломатичної служби за кордоном і персональні зміни в складі деяких відповідних представництв. Особливу увагу державного проводу політик звертав на нескоординованість дій у міжнародній практиці УНР та ЗУНР, що нерідко призводило до дублювання, а іноді й до суперечливості в дипломатичних кроках їх місій. Одночасно обговорювалася тактика обох українських делегацій на Паризькій мирній конференції⁵⁸.

Повернувшись із Рівного, В.Липинський, за свідченням Д.Дорошенка, втратив останню надію, що «УНР може зберегти хоч якусь тінь української державності»⁵⁹. Проте він зробив ще декілька спроб використати міжнародну ситуацію на користь України і вжити дипломатичних кроків для здобуття допомоги їй з боку країн Антанти. В цьому йому допомагав А.Жук, який, за дорученням В.Липинського, 27 травня 1919 р. надіслав листа міністру закордонних справ УНР із пропозицією звернутися до урядів країн Антанти із заявою, що українці, домагаючись визнання власної державної самостійності, тим не менше не відкидають ті чи інші форми зв'язку з російськими урядами, визнаними альянтами. Пропонувалося зокрема знайти спільну мову з представниками адмірала О.Колчака на Паризькій конференції для здійснення спільної військової акції проти поляків у Східній Галичині та інші акції для здобуття міжнародного визнання ЗУНР, не ускладнюючи справи міжнародного визнання Великої України⁶⁰.

18–22 червня 1919 р. у Відні відбулася перша нарада голів представництв УНР за кордоном, на якій учасники зібрання ухвалили рішення вжити всіх заходів, «щоб позбавитись будь-якої залежності, хоч би й чисто господарської від

Польщі» та перенести всю вагу дипломатичної діяльності на Паризьку мирну конференцію⁶¹. Окрема резолюція стосувалася Східної Галичини, яка була окупована Польщею. Дипломати зазначили зокрема, що для цієї української території необхідно було «за всяку ціну добиватись повного державного відокремлення... від Польщі у формі суверенності або, коли це буде неможливо, хоч би у формі тимчасового нейтралітету»⁶². В.Липинський, який був одним з ініціаторів цього обговорення, закликав учасників наради «зійти з національного ґрунту на ґрунт територіально-державний»⁶³. Його участь фактично і визначила конструктивний характер обговорення проблем, що були у центрі уваги дипломатичної наради. Вона ухвалила спеціальну резолюцію, в якій висловлювалася позиція України по відношенню до більшовицьких псевдодержавних утворень. У ній зокрема підкреслювалося, що для її зовнішньої політики «соціально-політичні аспекти стоять на другому плані». Це означало, що «Україна не може прийняти за будь-яку ціну такого московського уряду, який виступив би в ролі уряду всієї Росії без огляду на його політичний та соціальний характер». Натомість визнавалася можливість встановлення дипломатичних зв'язків з урядами, «обмеженими самою Москвою»⁶⁴.

Участь у віденській нараді була фактично останньою публічною акцією В.Липинського на посаді посла. Непослідовні політичні кроки Директорії, її репресії проти державницьки налаштованих діячів, зрештою, змусили його податися до демісії. Останнім поштовхом до цього кроку став розстріл талановитого воєначальника П.Болбочана, який спробував виступити проти політичного курсу С.Петлюри. В своїй автобіографії В.Липинський писав: «Не погоджуючись з політикою українського республіканського уряду (при якому він остався на своїм становищі, зазначивши, що він робить це, не міняючи своїх гетьмансько-монархічних поглядів, бажаючи допомогти зберегти рештки української державності і тому, що гетьман звільнив державних урядовців і офіцерів від складеної йому присяги), Вячеслав Липинський подався до демісії в червні 1919 р. і від того часу перебуває на еміграції в Австрії»⁶⁵.

У своєму проханні про відставку 26 липня 1919 р. політик наголосив, що факт розстрілу П.Болбочана свідчить, що уряд УНР «став виразно на шлях партійного терору»⁶⁶. В листі від 16 жовтня 1919 р. до міністра закордонних справ А.Лівицького він детально проаналізував внутрішню політику Директорії та її уряду та події, які призвели до розстрілу П.Болбочана. Сам факт розправи над полковником він назвав «тільки вище, виднішим полум'ям того процесу самоспалення, в якому згорає наша хата»⁶⁷. Польовий суд над П.Болбочаном В.Липинський сприйняв як політичне вбивство, яке поряд із численними фактами розкладу і хаосу у середовищі уенерівського проводу остаточно розчарували його в режимі Директорії. Прояви партійної й класової нетерпимості, якими супроводжувалася політична діяльність керівництва УНР, на думку В.Липинського, лише поглиблювала «язву національного розкладу і рецидиву споконвічної нашої національної дезерції»⁶⁸. Альтернативу він вбачав у принципово новому підході до державного будівництва, яке б ґрунтувалося на гармонійній політичній співпраці всіх державотворчих сил в Україні.

Після втрати української державності В.Липинський не зупинив пошуків шляхів її відновлення. Одним із важливих аспектів його діяльності стає розробка теоретичних підвалин українського державотворення. Мислитель створює концепцію класократичної трудової монархії, спираючись значною мірою на практичний досвід Української Держави П.Скоропадського. Аналізуючи поразку спроб Директорії УНР відстояти українську державу, В.Липинський однією з її головних причин вважав відсутність чіткої концепції побудови держави («ідея держави була неясна і туманна»), а також «брак єдності між нашими провідниками». Останнє, на його думку, могло знову стати на перешкоді

відродження української державності у нових більш сприятливих для неї політичних умовах. «Нація наша роз'єднана політично, ідейно й культурно, – підкреслював він. – Щоб не загинути навіки, вона мусить сотворити свою державу, свою одну національну державну ідею таку, яку в формі національно-державної незалежності мають москалі, поляки, чехи, угри, не кажучи вже про всі інші великі культурні нації, й одну національну культуру таку, що об'єднує кожна націю на цілім світі в одно тіло»⁶⁹.

В.Липинський ніколи не вірив, що українська демократія здатна сконсолідувати націю та побудувати незалежну державу. Він гостро критикував нав'язану уенерівським проводом формулу, що народ через вибори може вирішити, котрі з його провідників найкращі, і що вони будуть у змозі з'ясувати, як краще будувати державу. Коментуючи цю схему української демократії, політик наголошував, що «народ ніколи не буває кращий і розумніший од своїх провідників і він не в силі вирішити того, чого вони самі вирішити не можуть»⁷⁰. На його думку, державу не можна створити без застосування фізичної військової сили, оскільки вона народжується з воєн та революцій. Але тільки військової сили для створення держави недостатньо. Потрібен для цього легітимний уряд, визнаний всіма соціальними групами. В.Липинський вважав, що саме інститут монарха надавав будівництву держави і викристалізації нації легітимності й лише він міг обмежити сваволю провідників, оскільки був, за його словами, «одним єдиним для цілої нації головою національної держави, символізуючим собою повагу, силу, єдність і неподільність цілої української нації»⁷¹.

Навесні 1920 р. політик разом із кількома своїми прихильниками (Д.Дорошенком, М.Кочубеєм, А.Монтрезором, С.Шеметом, Л.Сідлецьким (Савою Крилачем), О.Скорописом-Йолтуховським та М.Тимофіївим) заснував у Відні Український союз хліборобів-державників (УСХД). Одним із перших документів новоствореної організації була угода з гетьманом П.Скоропадським, яку від імені організації підписали у Берліні 8 травня 1920 р. В.Липинський, С.Шемет, О.Скоропис-Йолтуховський, Д.Дорошенко й А.Білопольський, від імені гетьмана – його особистий ад'ютант, член першої Генеральної ради полковник Г.Зеленевський⁷². Цей документ продемонстрував намір встановлення монархічної влади в Україні. «Завданням нашим являється збудування незалежної, міцної Української Держави, – наголошувалося у ньому. – Завдання це будемо вважати виконаним, коли державну організацію завершимо коронаційним актом»⁷³.

Обґрунтовуючи національно-державні традиції інституту гетьманства, В.Липинський прийшов до висновку, що дві його прикмети – виборність та залежність від чужих держав – виявилися шкідливими для розвитку нації. Тому саме спадкова, «дідична» монархія, до якої наприкінці свого життя прагнув Б.Хмельницький, має стати найбільш вдалою формою українського державного устрою. Формулюючи теоретичні підвалини інституту монарха, В.Липинський наголошував, що УСХД має об'єднати всіх, хто бажає відродження України. «Ми хочемо, щоб вони всі муром стали біля Гетьмана і його роду, як одинокого, реального, живого символу України, – наголошував він. – Бо тільки така точка опори України в самій собі, тільки такий сталий, з батька на сина переходячий український центр дасть хребет українству – зародкові української нації». В.Липинський підкреслював, що основою діяльності й «світогляду» УСХД є відродження гетьманства «як найкращої системи організації українотворчих сил»⁷⁴. Протягом літа-зими 1920 р. він працював над статутом та регламентом союзу, які були ухвалені у січні 1921 р.

Основний принцип статуту наголошував, що поза державною організацією української нації не можна забезпечити нормального громадського життя, ладу і спокою в Україні. Тому УСХД ставить своїм завданням згуртування тих сил, що хочуть збудувати незалежну та суверенну Українську Державу й гарантува-

ти їй «не ефемерне, а тривке існування на цілий ряд поколінь»⁷⁵. На думку В.Липинського, цього можна досягнути за умов, коли по-перше, соціальною основою держави стануть «природні і сталі» групи людей – матеріально продуктивні трудові класи; по-друге, вона забезпечить кожному класу максимум його культурного та економічного розвитку й гарантуватиме участь в управлінні нею пропорційно до ступеня розвитку даного класу і таку, що «відповідала б každочасовим, все змінливим взаємовідносинам сил між поодинокими класами»; по-третє, окремим українським «землям, розмежованим на підставі природних, історичних, економічних та географічних умов», буде надано право якнайширшого самоврядування; по-четверте, «самоорганізація кожного класу і кожної землі доведе до створення одного суцільного і здорового політично-економічного організму»; по-п'яте, об'єднання всіх класів та всіх земель відбудеться на основі «сталого і єдиного принципу національної і державної єдності», персоналізованого в особі незмінного й «невиборного» голови національної держави. Такою формою державності статут Українського союзу хліборобів-державників проголосував трудову правову понадкласову монархію⁷⁶.

Один із засновників УСХД – Д.Дорошенко, аналізуючи процес створення цієї організації, у своєму листі до громадсько-політичного діяча М.Стороженка 4 серпня 1925 р. писав, що «мав час усвідомити собі свою нову ідеологію, підвести під свої погляди й настрої, так би мовити, теоретичну базу». За його словами, йому «в цьому багато допоміг В.К.Липинський». «Липинський допоміг тепер не мені одному знайти ясну й певну стежку серед еміграційного розбрату, – наголошував Д.Дорошенко. – Це він звів до купи і об'єднав цілий гурт людей коло нашого бувшого Гетьмана, як біля особи, що вже по своєму становищу являється, так би мовити, втіленням, символом українських державницьких стремлень»⁷⁷. Учасників гетьманського руху, без застережень, можна віднести до інтелектуальної еліти української еміграції у Західній Європі.

Паралельно з політичною діяльністю В.Липинський не полишає й наукової праці. В центрі його досліджень була Національно-визвольна війна під проводом гетьмана Б.Хмельницького. На думку вченого, відродження української державності у той період стало можливим завдяки низці факторів: об'єднанню всіх верств суспільства навколо козацтва, яке залучило до її будівництва представників інших станів – селянства, міщанства, шляхти; участі у визвольній війні 1648–1657 рр. останньої, яка сприяла піднесенню загальнокультурного рівня низового козацтва; перемозі козацького землеволодіння над колоніально-паразитарним господарюванням польської магнатерії; освяченню визвольної боротьби православною церквою. Історичні праці В.Липинського, насамперед «Україна на переломі, 1657–1659», започаткували новий, державницький напрямок української історіографії. Пануючій у ній народницькій концепції його представники прагнули протиставити принципово новий погляд на історичний процес в Україні. Слід зазначити, що до державницького напрямку в українській історіографії належали відомі вітчизняні вчені: Н.Полонська-Василенко, Д.Дорошенко, С.Томашівський, І.Крип'якевич, Б.Крупницький, В.Кучабський, В.Заїкін, О.Оглоблін, Л.Окіншевич, Д.Олячнин, М.Петровський, М.Слабченко та ін. Більшість із них у різний час працювала в гетьманських установах, часом займаючи ключові посади.

Один із перших історіографів В.Липинського І.Кревецький наголошував, що його державницька концепція має за основу три наріжні камені: землю, націю і державу. «Здобування української землі, творення української нації й будівлення Української Держави – отсе орієнтаційні пункти», з яких, за його словами, представники державницької школи (в даному разі йшлося про «Історію України» С.Томашівського та «Україну на переломі» В.Липинського. – Т.О.),

«розглядають українську історію, критерії, які прикладають при оцінці поодиноких історичних фактів і цілих історичних процесів»⁷⁸.

Починаючи з 1921 р., гетьманські організації з'явилися у Німеччині, Польщі, Болгарії, Чехословаччині й Румунії⁷⁹. У середині 1920-х рр. їх чисельність зростала. Вони виникли також у Франції – Союз українських хліборобів, у Польщі – Варшавська група УСХД, Організація українських робітників-класократів та Союз гетьманців-державників плуга і меча – в Аргентині. У 1932 р. відповідний осередок було засновано в Англії. У середині 1920-х рр. гетьманський рух, який охопив українські січові організації Канади й США, сконсолідував їх у Союз гетьманців-державників Північної Америки та Канади. Поява монархічного руху на початку 1920-х рр. як явища національного, суспільно-політичного життя українців за кордоном не залишалася поза увагою лідерів УНР в екзилі, про що свідчили донесення її дипломатичної служби⁸⁰. Про неабияку увагу до діяльності гетьманських організацій свідчать і матеріали закордонних спецслужб, зокрема польської, яка відслідковувала контакти В.Липинського та гетьмана П.Скоропадського, коло їх прихильників на території Польщі⁸¹.

Членами гетьманських осередків були здебільшого емігранти з Великої України, але, починаючи із середини 1920-рр. склад УСХД суттєво зміцнився за рахунок січових організацій США та Канади, які сприйняли відповідну монархічну ідеологію. Відстоюючи ідею чіткої організації, В.Липинський був далекий від думки про додержання одноманітності гетьманських осередків й уніфікації структури останніх. Він вважав, що їх має бути стільки, «скільки єсть органічних типів українських людей, і щоб всі ці організації, об'єднані біля одного гетьмана, взаємно доповнювали себе, творили єдиний, але різnorodний у формах організм». У 1926 р. було створено гетьмансько-монархічну організацію галицької інтелігенції, до складу якої ввійшли М.Кордуба, І.Кревецький, І.Крип'якевич, І.Гладилович та ін. Статут цього осередку був розроблений В.Залозецьким. Його головні положення були пов'язані із «спільною державно-національною ідеєю» й спиралися на ідеологію української трудової монархії, розроблену В.Липинським. Всі положення цього документу торкалися виключно принципів, викладених останнім у його трактаті «Листи до братів-хліборобів», а саме: персоніфікації особи П.Скоропадського, як дідичного гетьмана-монарха; класократичній структурі побудови майбутнього українського суспільства; державно-територіальному об'єднанні людності в Україні; політичному і релігійному плюралізмі⁸². Гетьманські осередки існували також у Перемишлі та на Волині.

Закладаючи підвалини українського монархічного руху⁸³, В.Липинський передбачав, що владу гетьмана буде обмежено політичним органом – Радою присяжних – і виконавчим – Гетьманською управою. В результаті інститут гетьманства мав виконувати консолідуючі й представницькі функції у суспільстві. мислитель вважав, що гетьман є тільки символічною фігурою в державі, лише репрезентує відповідний рух та не є його справжнім політичним лідером. Одночасно він сподівався, що міцна гетьманська організація «орденського типу», якою В.Липинський бачив УСХД, ідеологічно і політично очолювана ним самим, зуміє контролювати дії гетьмана й керувати кроками останнього, скриплюючи його морально-політичний авторитет. У той же час В.Липинський розпочав ідеологічну кампанію щодо зміцнення авторитету П.Скоропадського як гетьмана та обґрунтування легітимності його роду, а також виправдання політики гетьманату 1918 р. «...З цілим завзяттям, з яким все своє життя робив і роблю те, в що вірю, – писав дещо пізніше мислитель, – взявся я за працю – з одного боку, над продовженням формулювання нашої ідеології, а з другого – над відновленням авторитету гетьмана і створенням легенди роду Скоропадських. Така легенда була необхідна для досягнення двох цілей: 1) виховання нею

самого гетьмана; 2) підготовки громадянства для майбутнього сприйняття династії і гетьманства»⁸⁴.

З осені 1927 р. у середовищі гетьманців розпочалася тривала боротьба, яка набула голосного резонансу в українському громадянстві. Зближення П.Скоропадського із С.Шементом, який активно сповідував ідею «практичної політики», фактично започаткувало конфлікт у керівних колах УСХД. С.Шемент виступав «проти вирівнювання іменем гетьмана всіх гетьманців по Липинському». «Стремління зробити з Липинського Магомета, а з «Листів до братів-хліборобів» – Коран – це пересада, – наголошував С.Шемент. – Така пересада тільки відштовхує від нас реалістично настроєні елементи, котрі шукають політичного знання, а не політичної віри. Для цих елементів, до котрих причисляю я і себе, «Листи до братів-хліборобів» залишаються підручником, але не Кораном»⁸⁵.

Виступаючи проти опозиції в Гетьманській управі й Раді присяжних, яка стверджувала, що монархічному рухові необхідні насамперед гроші та практичні дії, В.Липинський у листі до провідного діяча гетьманського руху О.Назарука наголошував, що тільки «ясна державна ідея і залізна організація» є сутністю УСХД, «без ясної державної ідеї і без залізної організації ми нікому ні на що не потрібні»⁸⁶. Мислитель вважав, що головними завданнями на цьому етапі творення гетьманської організації є послідовне формування у свідомості її членів бажання Української Держави й усвідомлення причин, «що не дали їй в протязі 1000 літ здійснитись». «Ми знаємо, – писав він, – що первородним гріхом українців є ідейний хаос в політиці і брак організаційної дисципліни». Друге завдання, на його думку, полягало у тому, щоб довести, що гетьманці мають свою власну ідею й свою організацію та що рік 1918 «був тільки початком, якого помилки будуть виправлені і за яким пішли і підуть діла дальші – ось єдине оправдання існування нашого тут, на еміграції»⁸⁷.

У свою чергу П.Скоропадський, який почав сприйматися серед більшості українських монархістів як єдиний претендент на гетьмана в майбутній дідовичній трудовій українській монархії, виявив прагнення звільнитися від ідеологічного та організаційного контролю й проводити власну політичну лінію. Тим більше, що кількість його прихильників у Раді присяжних значно переважала кількість прихильників В.Липинського. Крім того, він перебував дещо ізольовано в австрійській провінції – в Бадегу, що до певної міри не давало йому можливості швидко реагувати на політичні дії гетьмана. Зокрема останній у січні 1929 р. під час своєї подорожі до Будапешта вів переговори з урядовими угорськими представниками без погодження з Радою присяжних. За обіцянку матеріальної й моральної допомоги гетьманському руху П.Скоропадський згодився підписати договір про визнання Підкарпатської Русі угорською територією⁸⁸.

Прихильники гетьмана прагнули позбавити В.Липинського практичного впливу на рух. У липні 1930 р. вони скликали з'їзд гетьманців, який фактично затвердив П.Скоропадського на посаді голови Ради присяжних замість В.Липинського. Натомість останньому пропонувалося «обмежити свою компетенцію виключно справами теоретичного і ідеологічного характеру». Однак В.Липинський на це не погодився⁸⁹.

У конфлікті між ним та П.Скоропадським ще раз виявилися високі моральні риси В.Липинського і як людини й як політика, котрі, на жаль, досить часто не сприймалися адекватно багатьма учасниками гетьманського руху і його дослідниками. І.Лисяк-Рудницький у статті «В'ячеслав Липинський» констатував, що останній не «мав риси, дуже корисної для політика–практика, а саме – вміння дивитися крізь пальці на людські грішки та дрібні підлоти... До своїх співробітників він звик ставити ригористичні етичні вимоги, і цим часто робив собі з них таємних особистих противників»⁹⁰.

Оточення П.Скоропадського не зупинилося перед звинуваченням В.Липинського в «амбіціозності», «диктаторстві» й, зрештою, спробами видати його за психічно хвору людину. Останні листи В.Липинського, написані незадовго до смерті, є переконливим свідченням повної безпідставності тверджень про його нібито психічний розлад. Незважаючи на тривалу і виснажливу хворобу, він до кінця життя зберігав ясний розум, чітко дотримувався принциповості й ідейної послідовності у своїй політичній діяльності, що, на жаль, не завжди було зрозуміло учасникам та лідерам започаткованого ним руху. За кілька місяців до смерті мислитель писав о.Т.Горникевичу: «І невже Ви дійсно думаєте, що тільки недуга могла спричинити сей крок? Чи прийшло Вам на думку, що коли б це дійсно було так, коли б в моєму виступі (комунікат у газеті «Діло» – «Розкол серед гетьманців»⁹¹ – Т.О.) не було об'єктивної правди, то чи не обійшла б заінтересована сторона цього виступу повним мовчанням? Скажіть, кому, невинному, прийде в голову полемізувати з галюцинаціями невідповідального хворого»⁹².

Після розриву з гетьманом він разом із невеликим гуртом однодумців – В.Залозецьким, В.Кучабським, М.Кочубеєм, Р.Метельським, М.Савур-Циприяновичем – 18 серпня 1931 р. заснував нову організацію «Братство українських класократів-монархістів, гетьманців». Ідеологія її була тією ж самою, що й УСХД на попередньому етапі. Різниця полягала лише у тому, що питання вибору династії залишалось відкритим до скликання установчих зборів після відродження Української держави.

Протягом останніх років життя В.Липинський тяжко хворів на туберкульоз легень. Він помер 14 червня 1931 р. в санаторії Віннервальд, поблизу Відня. Згідно із заповітом, його було поховано у родинному маєтку в селі Затурці на Волині.

Розробляючи ідеологію модерного українського монархізму, політик намагався перебороти односторонність розвитку нації, зміцнюючи праве консервативне крило українського суспільно-політичного життя. Його концепція трудової дідичної монархії, яка мала бути реалізована в традиційній для України формі гетьманства, передбачала об'єднання різних суспільних течій у рамках єдиної політичної системи та спільного для всіх закону. Створення ним Українського союзу хліборобів-державників і постійна наполеглива праця над організаційною розбудовою гетьманського руху свідчили, що В.Липинський не був відстороненим від життя теоретиком-ідеалістом, як його трактували й трактують донині деякі дослідники, а виявив себе як глибокий мислитель та водночас реальний політик-практик. Його концепції національної еліти, територіального патріотизму, релігійної толерантності, класократичної структурованості суспільства тощо не втратили свого практичного значення для розбудови української державності й у наші дні.

Державник за переконаннями, засновник політичних організацій і позапартійних об'єднань, член наукових товариств та просвітніх установ, він мав тісні контакти з провідними українськими діячами різних суспільних течій. Своїм прагненням залучити до державотворчого процесу всі патріотичні сили В.Липинський заслужив повагу в переважній більшості українських політиків усіх напрямків. Завдяки йому саме консерватизм у порівнянні з народництвом, націоналізмом і комунізмом зробив найбільший інтелектуальний внесок у розвиток суспільно-політичної думки в Україні протягом ХХ ст.

¹ *Забаревський В.* (Дорошенко Д.) В'ячеслав Липинський та його думки про українську націю та ідею. – Відень 1925; *Назарук О.* Відновитель державної ідеології України. – Чикаго, 1926; В'ячеслав Липинський як ідеолог і політик. – Ужгород, 1931.

² *Босий В.* В'ячеслав Липинський – ідеолог української трудової монархії. – Торонто, 1951; *Пеленський Я.* В'ячеслав Липинський // Збірник «Української літературної газети» за 1956. – Мюнхен, 1957. – С.197–213; *Гришко В., Базілевський М., Коваль П.*

В'ячеслав Липинський та його творчість. – Нью-Йорк, 1961; *Рудницький І.* В'ячеслав Липинський (історик, політичний діяч і мислитель) // Сучасність. – Мюнхен, 1961. – №6. – С.74–90; *Білас Л.* В.Липинський і «територіалізм» // Там само. – 1962. – №2–3; *Пизюр Є.* В'ячеслав Липинський і політична думка західного світу // Там само. – 1969. – №9. – С.103–115; *Рудницький І.* Назарук і Липинський: історія їхньої дружби та конфлікту // *В.Липинський.* Архів. – Т.7. – Філадельфія, 1976. – С.XV–XCVIII; *Білас Л.* Краків, Женева і філіяція «Кричевського». До родовідної мислення Липинського // *В.Липинський.* Твори. – Т.2. – Філадельфія, 1980. – С.VII–XCVIII; *Ісаїв В.* Політична соціологія В.Липинського // Там само. – 1984. – №6. – С.81–65; *Harvard Ukrainian Studies.* – 1985. – Vol.9. – №3/4 й ін.

³ *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. – К.; Філадельфія, 1995; Вячеслав Липинський: з епістолярної спадщини (Листи до Д.Дорошенка, І.Кревецького, Р.Метика, О.Назарука, С.Шелухіна). – К., 1996; *В.Липинський.* Повне зібрання творів, архів, студії: Архів. Листування. – Т.1. – Київ; Філадельфія, 2003; Листи Вячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921–1930). – Львів, 2004; *Масненко В.* Історичні концепції М.С.Грушевського та В.К.Липинського. – К.; Черкаси, 2000; *Галушко К.* Консерватор на тлі доби: В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських «правих». – К., 2002; Молода нація: альманах (В'ячеслав Липинський (1882–1931) до 120-річчя від дня народження. – 2002. – №4.

⁴ В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна (Студії. – Т.І). – Київ; Філадельфія, 1994; В'ячеслав Липинський в історії України (до 120-річчя з дня народження). – К., 2002.

⁵ Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. – Вип.1. – К., 2000; Вип.2. – К., 2003; Вип.3. – К., 2006; Гетьманський альманах. – Ч.1. – К., 2002; Ч.2. – К., 2003.

⁶ В'ячеслав Липинський: з епістолярної спадщини. – С.160.

⁷ *Галаган М.* З моїх споминів. – К., 2005. – С.88.

⁸ *Липинський В.* Повне зібрання творів архів, студії: Архів. Листування. – Т.1. – С.290. Там само. – С.289.

⁹ *Галаган М.* Вказ. праця. – С.93.

¹¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОУ). – Ф.4465. – Оп.1. – Спр. 777. – Арк.27 зв.

¹² *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє минуле, 1901–1914. – Вінніпег, 1949. – С.114.

¹³ *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. – К., 1994. – Т.2. – С.149

¹⁴ *Терещенко Ю.І., Курило В.М.* Історія України: У 2-х кн. – Кн.1. – К., 1995. – С.347.

¹⁵ *Липинський В.* Повне зібрання творів, архів, студії: Архів. Листування. – Т.1. – С.765.

¹⁶ В'ячеслав Липинський: з епістолярної спадщини. – С.160.

¹⁷ Там само.

¹⁸ *Лисяк-Рудницький І.* Вказ.праця. – С.150.

¹⁹ *Дорошенко Д.* Вказ. праця. – С.113.

²⁰ Там само.

²¹ *Є.Чикаленко.* Щоденник. – Т.І (1907–1917). – К., 2004. – С.52.

²² *Дорошенко Д.* Вказ. праця. – С.114.

²³ Там само. – С.115.

²⁴ В'ячеслав Липинський: з епістолярної спадщини. – С.166.

²⁵ Рада. – 1908. – 27 березня.

²⁶ *Є.Чикаленко* Вказ. праця. – Т.І. – С.208.

²⁷ Там само. – С.245.

²⁸ *Дорошенко Д.* З історії української політичної думки за часів світової війни. – Прага, 1936. – С.35.

²⁹ *Жук А.* До історії української політичної думки перед світовою війною// Визволення (Відень–Прага). – 1923 р. – Березень. – Ч.11. – С.33.

³⁰ *Дорошенко Д.* Вказ. праця. – С.34.

³¹ Там само. – С.34.

³² *Жук А.* Як дійшло до заснування «Союзу визволення України» // Календар-альманах «Дніпро» за звичайний рік 1935. – Львів, 1935. – С.106.

- ³³ Його ж. До історії української політичної думки перед світовою війною. – С.36.
- ³⁴ Його ж. Як дійшло до заснування «Союзу визволення України». – С.106.
- ³⁵ Його ж. До історії української політичної думки перед світовою війною. – С.39.
- ³⁶ ЦДАВОУ. – Ф.3807. – Оп.2. – Спр.49. – Арк.32–37.
- ³⁷ Там само.
- ³⁸ Там само.
- ³⁹ Там само. – Арк.35.
- ⁴⁰ Там само. – Арк.37.
- ⁴¹ В'ячеслав Липинський: з епістолярної спадщини. – С.160.
- ⁴² Там само. – С.36.
- ⁴³ Там само. – С.160.
- ⁴⁴ Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії: Архів. Листування. – Т.1. – С.312.
- ⁴⁵ Липинський В. Матеріали до програми [Української демократичної хліборобської партії]. Передмова. Нарис програми української демократичної хліборобської партії // Липинський В. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – С.253–266.
- ⁴⁶ Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. – С.11.
- ⁴⁷ Там само. – С.5.
- ⁴⁸ Там само. – С.11.
- ⁴⁹ Там само. – С.6.
- ⁵⁰ Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923. – Т.ІІ. Українська Гетьманська Держава. – К., 2002. – С.105.
- ⁵¹ Там само. – С.104.
- ⁵² В'ячеслав Липинський: з епістолярної спадщини. – С.91.
- ⁵³ Дорошенко Д. Історія України. – Т.ІІ. – С.95.
- ⁵⁴ Там само. – С.94; Його ж. Мої спомини про недавнє–минуле (1914–1920). – Мюнхен, 1969. – С.282.
- ⁵⁵ В'ячеслав Липинський: з епістолярної спадщини. – С.85.
- ⁵⁶ ЦДАВОУ. – Ф.3696. – Оп.1. – Спр.19. – Арк.5, 6.
- ⁵⁷ Там само. – Арк.10.
- ⁵⁸ Там само. – Арк. 17.
- ⁵⁹ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – С.462.
- ⁶⁰ Жук Ю. Спогади про батька // Політика і час. – 1994. – № 4. – С.61.
- ⁶¹ Див.: Там само. – С.61–62.
- ⁶² Там само. – С.61.
- ⁶³ ЦДАВОУ. – Ф.3696. – Оп.1. – Спр.69. – Арк.66.
- ⁶⁴ Жук Ю. Вказ. праця. – С.62.
- ⁶⁵ В'ячеслав Липинський: з епістолярної спадщини. – С.161.
- ⁶⁶ Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан: Трагедія українського державника. – К., 2004. – С.275.
- ⁶⁷ Там само. – С.278.
- ⁶⁸ Там само. – С.279.
- ⁶⁹ Липинський В. Вказ. праця. – С.43–44.
- ⁷⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.269. – Оп.2. – Спр.251. – Арк.43.
- ⁷¹ Липинський В. Вказ. праця. – С.88.
- ⁷² Осташко Т. Вячеслав Липинський: від посла Української Держави до УСХД // Молода нація: альманах. – К., 2002. – №4. – С.88–90.
- ⁷³ Там само. – С.88.
- ⁷⁴ Липинський В. Вказ. праця. – С.ХХVІІ.
- ⁷⁵ Хліборобська Україна. – Ч.ІІ, ІІІ, ІV. – Відень, 1920–1921. – С.261.
- ⁷⁶ Там само. – С.262.
- ⁷⁷ ЦДАВОУ. – Ф.4465. – Оп.1. – Спр.777. – Арк.29.
- ⁷⁸ Кревецький І. Українська історіографія на переломі // Записки Наукового товариства ім.Т.Шевченка. – 1924. – Т.СХХХІV–СХХХV.
- ⁷⁹ Хліборобська Україна. – Зб.ІV. – Відень, 1922–1923. – С.302.
- ⁸⁰ Докладніше див: Осташко Т. Українські монархічні сили в еміграції на початку 1920-х років за даними дипломатичної служби УНР // Архівознавство. Археографія.

Джерелознавство: Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип.5. Архіви – складова інформаційного ресурсу суспільства. – К., 2002. – С.296–308.

⁸¹ Докладніше див: *Осташко Т.* Польська військова спецслужба (dwojka) про український монархічний рух // *Usgainica-polonica*. – К.; Житомир, 2004. – Ч.І. – С.249–256.

⁸² Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАЛ). – Ф.309. – Оп.1. – Спр.991. – Арк.90–101.

⁸³ *Липинський В.* Вказ. праця.

⁸⁴ Збірник Хліборобської України. – Прага, 1931. – Т.1. – С.19.

⁸⁵ Там само. – С.20.

⁸⁶ ЦДІАЛ. – Ф.359. – Оп.1. – Спр.266. – Арк.97.

⁸⁷ Там само. – Арк.105.

⁸⁸ В'ячеслав Липинський: з епістолярної спадщини. – С.152.

⁸⁹ Збірник Хліборобської України. – Т.1. – С.28.

⁹⁰ *Лисяк-Рудницький І.* Вказ. праця. – С.135.

⁹¹ *Липинський В.* Повне зібрання творів, архів, студії: Архів. Листування. – Т.1. – С.452–472.

⁹² В'ячеслав Липинський: з епістолярної спадщини. – С.28.

The article reveals the main stages of formation of V.Lypyns'kyi's political conception and its role in the development of Ukrainian socio-political thought.

* * *

О.О.Крижановська*

СОЦІАЛЬНІ НАСТРОЇ ТА УЯВЛЕННЯ СЕЛЯН ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У 20–50-х рр. ХІХ ст.

У статті розглядаються особливості соціальної психології кріпосних селян Правобережної України другої чверті ХІХ ст., досліджуються ставлення селян до власності, хліборобської праці, волі та особливості відображення соціальних настроїв і уявлень у сфері національних відносин на селі.

Соціальні настрої селян – вираження ними свого ставлення до суспільних устоїв, своїх вимог до умов життя. Цей «життєвий тонус» міг бути «піднесеним» чи, навпаки, «пригніченим». Він нерідко слугував каталізатором актів соціального протесту селян. Траплялося, що на соціальний настрій селян впливали не лише конкретні життєві обставини, а й поширювані чутки (у багатьох випадках – малодостовірні чи і взагалі безглузді).

На свідомість селян впливали також їх уявлення та уява (здатність відтворювати щось у думках). Уявлення могли бути адекватними, чіткими, чи, навпаки, помилковими, обмеженими, невизначеними. Чим реалістичнішими вони були, тим більшою результативністю відзначалася їх регулятивна і стимулююча діяльність.

Основною метою даної розвідки є з'ясування особливостей соціальної психології кріпосних селян Правобережної України другої чверті ХІХ ст. Для її досягнення аналізуються чинники, які визначали психічні почуття селян чи, принаймні, істотно впливали на них, досліджуються ставлення селян до власності, хліборобської праці, волі, особливості їхнього соціального ідеалу, відображення соціальних настроїв та уявлень у сфері національних відносин на селі.

* Крижановська Оксана Олегівна – канд. іст. наук, ст. наук. співроб. відділу історії України ХІХ – початку ХХ ст. Інституту історії України НАНУ.